

12. Полфьоров Я. Підсумки й перспективи // Радіо. – 1930. – №8.
13. Розен П. П'ятирічка художнього радіомовлення // Радіо. – 1930. – №12.
14. Ліщанський Я. Ліквідуємо прорив // Радіо. – 1930. – №18.
15. За большевистську радіопечать // Радіофронт. – 1931. – №6.
16. Я.В. За чітке більшовицьке художнє мовлення // Радіо. – 1932. – №1.
17. Майський М. Перетворимо художнє радіомовлення на бойову ланку справжнього більшовицького мистецтва // За мільйонну аудиторію. Газета масового радіо руху. – 1932. – 29 лютого.
18. О Радиофикации и радиовещании. – М., 1935.
19. Карпеко О. На радіо фронті // Радіо. – 1934. – №7.
20. За бойовий більшовицький журнал «Радіо» // Радіо. – 1935. – №1.
21. Куцек С. Театри перед мікрофоном // Радіо. – 1935. – №6.
22. Шумський Ю. Я хочу і буду читати по радіо // Радіо. – 1935. – №7-8.
23. Долгін О. Крок уперед // Радіо. – 1935. – №7-8.
24. Юрський А.П. «Маруся Шурай» // Радіо. – 1935. – №6.
25. Програми виступу Українського радіокомітету на Всесоюзному радіофестивалі 5 квітня 20 год. 30 хв. – К., 1936.
26. Литвиненко-Вольгемут М.І. З захопленням виступаю по радіо // Радіо. – 1935. – №7-8.
27. Первый советский радиофестиваль, 23 марта – 5 апреля 1936. Программа передач. – М., 1936. – 13 с.
28. Радіо-програми на січень 1936 року. Донецький облрадіокомітет при Донуоблвиконкомі. – Сталіно, 1936. – 19 с.
29. Радіо-програма. Листопад 1936. Харківський облрадіокомітет. – Х., 1936. – 20 с.
30. Радіо-програми, 21–31 січня №3. – К., 1937.
31. Радіо-програми, 1–10 січня 1938, №1. – К., 1938.
32. Н.А. Театральні критики перед мікрофоном // Радіо. – 1938. – №7.

В.К. Мотуз

ВПЛИВ РАДЯНСЬКОЇ ПРЕСИ НА СВІДОМІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В 20–30-Х РР. ХХ СТ.

Однією з головних ознак наявності тоталітарного режиму в країні є монополія влади на засоби масової інформації. У часи сталінізму преса не лише зробила значний крок вперед у напрямку технічного прогресу, але й стала одним з важливих ідеологічних інструментів органів радянської влади у її зусиллях щодо формування «нової» суспільної свідомості широких народних мас. Однак формування та насадження внутрішньо чужої для українського селянства радянської моралі потребувало значних зусиль з боку владних партійно-радянських структур. Тому, враховуючи зростаючий потяг українського селянства до друкованого слова, партійно-радянське керівництво відвело пресі одну з головних ролей у політико-агітаційній роботі. Необхідність відповідного розуміння усіх аспектів цього складного процесу й зумовлює актуальність нашого повідомлення.

Названа проблема певним чином вже висвітлювалась у публікаціях сучасних українських дослідників. Серед них слід, насамперед, виділити праці В. Даниленка [1], Г. Капустян [2], А. Киридон [3], О. Ганжі [4] та інших авторів.

Подолання традиційної ментальності українського селянства як необхідної передумови формування нової свідомості радянських людей, які б заради здійснення ідеї побудови соціалізму були готові на будь-які кроки, проходило в умовах руйнування старої культури. Задля цього сповнені ідеологічного підтексту газети та журнали намагались створити ілюзію відсутності альтернативи та безглуздість опору радянській політико-правовій системі. З огляду на це преса як знаряддя впливу на широкі маси посіла чільне місце в ідеологічній роботі партійних структур, ставши не просто носієм інформації у загальному розумінні цього вислову, а вкрай важливим чинником радянської агітації та пропаганди, повністю скерованої на виховання у населення комуністичних, власне, квазікомуністичних переконань, чи, принаймні, настроїв.

Наскрізь партійна радянська преса посідала одну з провідних позицій у поширенні більшовицької ідеології в селянському середовищі. Однак максимально використовувати її агітаційно-пропагандистський потенціал як засіб впливу на селянство певною мірою заважала висока неграмотність дорослого сільського населення. Так, за переписом 1897 року, в Україні 80 % сільського населення віком від 9 до 49 років було неписьменним [5, с. 841]. Не набагато кращим був цей показник і на середину 20-х рр. За переписом 1926 року, показник грамотності дорослих селян становив 403 особи на 1.000 осіб [6, с. 147]. Розуміючи всю важливість

Наукові записки

використання друкованих засобів для формування нового світогляду селянства, партійні органи поставили перед собою завдання якомога скоріше ліквідувати неписьменність в УСРР [7, с. 83]. Проте навіть невміння значної частини сільського населення читати не стало для партійної пропаганди непереборною перешкодою. Було вирішено обійти її шляхом голосного читання, за допомогою якої навіть неграмотні люди отримали можливість ознайомлювались зі змістом радянських газет, журналів, брошур, листівок. Враховуючи високий рівень неграмотності серед українських селян старшого віку читання вголос радянської періодики в хатах-читальнях стало основним методом їх роботи. Отже, недостатній рівень освіченості українського селянства не став перешкодою для радянської влади у намірах залучити його в поле впливу своєї пропагандистської машини.

Перед партійно-радянською пресою була поставлена чітка мета: широко пропагувати політичні та економічні кампанії радянського уряду. Так, наприклад, спеціальною постановою секретаріату ЦК КП(б)У від 12 жовтня 1930 року від редакцій періодичних видань вимагалось: «Зобов'язати всі газети подавати ударні відділи хлібозаготівель обов'язково у кожному номері. Зокрема, газетам негайно підсилити боротьбу проти прояву опортунізму та настроїв самопливу в хлібозаготівлі, системно розкривати факти бездіяльності та недоліки, ширше показати позитивні зразки в роботі. Всю роботу преси проводити під гаслом посиленого наступу на куркуля, організовуючи маси на цілковите виконання і перевиконання планів хлібозаготівель» [8, арк. 203]. З цього видно, що вже на рубежі 20-х – 30-х років засоби масової інформації в Україні стали слухняним інструментом ствердження пануючого режиму та головним проповідником його ідей.

Як ЦК РКП(б), так і українські партійні структури на місцях постійно прагнули до збільшення найменувань та тиражу газет, розглядаючи це як безпосередню можливість поширювати свій вплив на все більшу кількість людей. У 1928 році в УСРР видавалося 234 газети загальним тиражем 1,7 млн. примірників, а у 1933 році – вже 2.037 тиражем майже 6 млн. Окрім того, на середину 30-х років на теренах радянської України виходив друком вже 251 журнал [7, с. 256, 357].

Найбільшого поширення в 20-х роках серед всіх інших радянських періодичних видань набула в українському селі республіканська газета «Селянська біднота», яку певний час видавав Відділ у справах села ЦК КП(б)У.

Її історія розпочалася на початку 1920 року, коли при Центральному Комітеті було створено для цієї мети спеціальну Колегію. Незважаючи на всі складнощі, пов'язані з відсутністю потрібних умов (слабка поліграфічна база, нестача паперу тощо) та кадрів, їй все ж таки вдалося вже 9 березня видати перший номер «Селянської бідноти». Газета відразу стала щоденною. Вона видавалася водночас російською та українською мовами й мала значний для того часу наклад – 10 тис. екземплярів. Проте у звіті про діяльність «Відділу у справах села» зазначалося, що в найближчому майбутньому планується ще значно збільшити наклад газети, – у 2-3 рази, а більшість друкованих матеріалів подавати українською мовою. Щодо змісту видання наголошувалось: «Газета розрахована на задоволення потреб села у всіх найважливіших для нас питаннях, передусім, у питаннях земельних та продовольчих» [9, арк. 5]. Отже, незважаючи на всі труднощі, у вкрай складних умовах випуск масової газети було налагоджено.

Потрібно наголосити, що дуже часто радянська преса розповсюджувалася серед населення в примусовому порядку. Широта її поширення часто ніяк не свідчила про її популярність. Партійне керівництво добре розуміло, що без читабельності її функція радянського агітатора значно послаблювалася. Тому вже XI з'їзд РКП(б) зобов'язав всіх комуністів в обов'язковому порядку бути читачами та передплатниками хоча б однієї із партійних газет. Крім того, кожен партієць був зобов'язаний організувати групу безпартійних передплатників. Для представників певних суспільних класів передбачалися різні газети. Наприклад, всі члени компартії мали обирати «Правду» або «Известия», робітники-партійці – передплатити «Робітничу газету», а члени сільських партосередків повинні були виписувати «Бідноту». Для збільшення в сільській місцевості кількості передплат на центральний партійний орган, спеціально розрахований на читача-селянина, для розповсюдження «Бідноти» були задіяні поштово-телеграфні контори, кооперативи та різні громадські осередки [10, арк. 11].

Наприкінці 1927 року всім сільським осередкам КП(б)У, ЛКСМУ, КНС, сільрадам надійшла постанова ЦК КП(б)У про централізоване забезпечення їх газетами та журналами. У

ній подавався перелік рекомендованих (тобто обов'язкових) видань для села: «Комуніст», «Вісті», «Червона армія», «Червоноармієць», «Селянська правда», «Біднота», «Красная звезда», «Безбожник», «Комсомольська правда», «Червоний стяг» тощо. Кожне видання було розраховане на певний прошарок населення. Партія прагнула не залишити поза своїм впливом жодного громадянина. Владою було висунуто гасло: «Кожен свідомий громадянин має бути передплатником якої-небудь газети чи журналу». Передбачалося, що жінка обов'язково обере «Комунарку», солдат – «Червоноармієць», тобто кожен знайде періодичне видання безпосередньо для себе. А вже радянські журналісти та редактори під постійним контролем партії будуть систематично та невтомно навіювати своїм читачам комуністичні ідеї [11, арк. 22].

Із розглянутого вище можна зробити висновок, що партійно-радянське керівництво УСРР підійшло до вирішення питання щодо розповсюдження пропагандистсько-агітаційного матеріалу серед населення республіки засобами преси обдумано і цілеспрямовано.

Про це, зокрема, свідчить чітка диференціація періодики щодо певних груп населення. Це дозволяло якомога точніше спрямовувати вістря агітаційного впливу: піонери, читаючи свою газету, вірили у своє виключне значення для справи майбутнього; жінки переконувалися у своїй закріпаченості до революції та вірили у звільнення від побутових тягарів, якому будуть завдячувати комуністичній партії; сільські незаможники очікували на підтримку з боку центру; сільські вчителі отримували запевнення в швидкому поліпшенні свого реального становища тощо. До кожного громадянина друковане слово доносило інформацію, розраховану саме на його статус. Але всі без винятку газети та журнали мали обов'язковий набір тем для друку – це головні рішення партії, її кампанії, новий світогляд, побут. Водночас спостерігалось і взаємопроникнення найбільш важливих пропагандистських тем в різні газети. Наприклад, антирелігійна пропаганда була головною темою для «Безвірника» та «Безбожника», але статті атеїстичного змісту дуже широко друкувалися й в окружних загальноселянських газетах, як-от: «Червоний степ» (Одеса), «Селянська правда» (Першотравневськ), «Селянська правда» (Умань), «Радянська думка» (Черкаси), «Радянський селянин» (Кременчук) тощо [12, с. 54]. Отже, всі друковані видання республіки не просто пропагували комуністичну доктрину, але й, методично діючи у різноманітних напрямках, поширювали її на всі прошарки населення, ведучи справжню боротьбу за внутрішню схильність до неї практично кожного громадянина.

Для масового поширення радянського друкованого слова в українському селі та підвищення його дієвості, партійно-радянські органи сприяли активному залученню самих селян до співпраці з пресою. Редакторам газет та журналів партійними директивами було вказано налагодити тісний діалог із сільським населенням. З цією метою постійними стали рубрики «Питання-відповідь», які повинні були сприяти тому, щоб періодичні видання мали характер саме дохідливої для мас селянської газети. Перед редакціями прямо ставились завдання давати потрібні владі відповіді на ті питання, які найбільше хвилюють село. Партійні постанови постійно нагадували редакціям газет працювати так, щоб між газетою й життям села був постійний зв'язок. Отже, для збільшення популярності друкованих засобів масової інформації серед сільського населення радянською владою був зроблений ще один вдалий тактичний хід, а саме: поширення радянських ідей через той матеріал, який найбільше цікавить читачів.

З цією ж метою – зміцнення зв'язків газети з читачами – в 20–30-х роках поширеним явищем стають сількори, які зобов'язані були стати «тими живими нитками, які зв'язують газету з сільським життям». Вже станом на 1925 рік в УСРР налічувалося близько 25 тисяч селянських кореспондентів [7, с. 89]. В інструкції сількорам подавався перелік питань, про які слід писати до газети: «а) господарське життя – життя колгоспів, комун, артілі, недоліки та досягнення; б) стан споживчої та сільськогосподарської кооперації, недоліки та досягнення; в) життя цукроварень; г.) успішність проведення різних кампаній; д) праця КНС, класове життя села, участь КНС в радянській роботі; е) культурно-освітня робота, праця шкіл, сільбудів, хат-читалень, клубів, лікпунктів та участь в них селянства; з) життя молоді, жіноцтва, допризовників; и) з'ясовувати релігійне життя села, причини релігійного фанатизму (оновлень, чуд) та участь в них куркульського елементу. Праця в області антирелігійної пропаганди, досягнення в ній. Церковний рух, висвітлювання в дописах усіх вчинків духовенства, які його дискредитують» [13, арк. 88]. Таким чином, сількори мали висвітлювати всі сторони сільського життя: економічні, політичні, культурно-освітні, релігійні проблеми, а також реакцію населення на кампанії радянської влади. По суті, вони ставали очима більшовиків у середині

сільської спільноти. З їх допомогою влада планувала здійснювати повсякденний контроль над життям селянства. Так молодіжна селянська газета «Молодой большевик» об'єднувала навколо себе більше 700 юнселькорів: юнаків та дівчат 17–25 років (молодий вік був пов'язаний із специфікою видання). Редакція звітувала, що за зимові місяці отримувала від селян близько 100 листів в день. Щоправда, у літню пору кількість дописів зменшувалася вдвічі. Потрібно при цьому, однак, зазначити, що більшість подібних листів були, по суті, своїй доносами. За рік лише редакцією згаданої газети було передано до міліції та прокуратури 36 таких «звісток» [14, арк. 72].

Загалом селяни йшли на контакт із пресою. При цьому не таким важливим був навіть сам зміст їх дописів, оскільки нерідко селяни виливали в листах свій гнів та невдоволення владою та її політикою. Головним було те, що влада змогла втягнути селянство до діалогу із речниками нової ідеології.

Органи друку мали також окреслювати для населення сам шлях побудови соціалізму. Була чітко розроблена система співвідношення кількості постанов, директив, інструкцій, що мали бути опублікованими. Контролюючі організації чітко слідкували за спрямуванням статей, їх змістом, авторами, розуміючи друковані органи як справжню зброю ідейної боротьби за маси. Від газет та журналів вимагали позитивного висвітлення буквально кожного кроку влади у роботі на селі. Інформаційний огляд преси республіки від 5 лютого 1930 року щодо висвітлення весняної сільськогосподарської кампанії містив іноді критику змісту навіть головних центральних видань. Зазначалося, що у центральній та окружній пресі мляво та повільно описується хід весняної посівної кампанії. Так, наприклад, в огляді вказувалось на те, що «Вісті» демонструють разючу недбайливість в організації висвітлення посівної кампанії, розглядаючи її як другорядну справу. До 15 квітня подавались лише випадкові протокольні матеріали. Зазначалось, що «газети «Червоний стяг» (Чернігів), «Червоний гірник» (Кривий Ріг), «Змичка» (Артемівськ), «Наша правда» (Маріуполь) – досі не набрали того напруженого темпу, якого вимагає кампанія, працюють квола, без плану, без цілеспрямованості» [15, арк. 20].

Серед інших недоліків у роботі преси в цьому ж огляді вказувалось на те, що «існує брак систематичності, незадовільне висвітлення питань пролетарського проводу (зрозуміло, що насправді мались на увазі партійні постанови), відсутні матеріали про чудове життя в колгоспах, про переваги нового побуту, немає політичного узагальнення щодо фактів куркульського шкідництва, не робиться наголос про необхідність об'єднання бідняків та середняків у боротьбі з глитаєм» [15, арк. 21].

Бюлетень сектору преси культпропу ЦК КП(б)У в огляді районної селянської преси подавав свій перелік зауважень до видань. Головним із них називалось невміння знаходити центральні, основні питання та заміна їх другорядними матеріалами. Бюлетень зазначав, що кожен газетний матеріал має нести «бойову задачу», кожна стаття має сприяти політичному вихованню населення. Окреслювалися навіть питання забарвленості гумору: «Здоровий злободенний гумор газетам не шкодить, але в ньому повинно бути чітка політична спрямованість» [15, арк. 44].

При цьому правдиве висвітлення процесів, що відбувалися на селі, ніяк не влаштувало радянське керівництво. Так газета «Прапор комуні» помістила статтю за 10 листопада 1932 року, де розповідалося про об'єктивні причини зниження хлібозаготівель. Вина покладалася на місцеві органи радянської влади. Стаття містила також загальну цифру зниження планів обсягів хлібозаготівель. Це особливо не сподобалося в секторі преси ЦК КП(б)У [16, арк. 171]. Партія пильно слідкувала за своїм позитивним іміджем. Навіть найменша спроба показу невдач розцінювалося як пряма зрада радянській владі.

Про ступінь політичної заангажованості тогочасних видань яскраво свідчить наступний сюжет. У зверненні колективу редакції газети «Радянське село» до ЦК КП(б)У містилось таке: «Адресуючи нам лист, читач пише в ЦК партії. Читаючи наші статті, відповіді на запитання, роз'яснення постанов ЦК читач розцінює їх як відповіді ЦК партії» [17, арк. 27]. З наведеного вище добре видно, що вже в першій половині 20-х років преса в Радянському Союзі втратила свою роль незалежного арбітра суспільних відносин та стала служницею партії.

Через природного потягу людини до отримання інформації радянська преса ставала все більш невід'ємною частиною культурного життя села. Тому вона поширювалася не лише за постановами та розпорядженнями, але й із власної волі читачів. Отримавши монопольне право володіти інформацією, партія використала органи друку для подачі саме тих матеріалів, які б

доводили переваги її політичного курсу, забезпечували висвітлення діяльності радянської влади виключно в позитивних тонах. Отже, періодика стала одним із головних провідників партійно-пропагандистської машини. Вона охоплювала всі сфери життя суспільства, забезпечуючи максимальну популяризацію владних заходів та кампаній, що стосувалися економічного, політичного, культурного, освітнього та духовного життя країни. Оволодівши могутньою зброєю впливу – друкованим органом, радянська влада буквально витискувала із свідомості населення «старий» світогляд, який базувався на столітніх традиціях українського народу та насаджувала нові, однак виключно штучні традиції, погляди, переконання, а отже, їй таку бажану схильність якщо не переважної, то бодай значної частини суспільства до нової влади.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20–30-ті рр./ В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, с. В. Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
2. Капустян Г. Т. Дві «правди», або українське село в двадцять роки двадцятого століття. – Кременчук, 2003. – 324 с.
3. Киридон А. М. Час випробувань: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років. – Тернопіль, 2005. – 384 с.
4. Ганжа О. І. Українське село в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). – К., 2000. – 208 с.
5. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959 рр.: Збірник документів в 2-х т. Т. 1 (1917 – червень 1941) / Упоряд. З. І. Зобінна, Г. О. Кравченко, Ю. Б. Медведєв та ін. – К.: «Держполітвидав УРСР», 1959. – 883 с.
6. Богданов И. М. Грамотность и образование в дореволюционной России и в СССР (историко-статистические очерки) / И. М. Богданов. – М.: Статистика, 1964. – 179 с.
7. Історія Української РСР у 8 т., Т. 6. Українська РСР у період побудови та зміцнення соціалістичного суспільства / П. П. Гудзенко, М. Д. Березовчук, В. О. Горбик та ін. – К.: Наукова думка, 1977. – 544 с.
8. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 3. – Спр. 20.
9. ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп. 2. – Спр. 1.
10. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 1. – Спр. 20.
11. ЦДАГО України. – Ф.69. – Оп. 6. – Спр. 1.
12. Протирелігійна пропаганда через селянські окружні газети // Безвірник. – 1928. – № 2. – С. 54-55.
13. ЦДАГО України. – Ф.4083. – Оп. 1. – Спр. 1.
14. ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп. 1. – Спр. 1.
15. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 3. – Спр. 20.
16. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 5. – Спр. 20.
17. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 5. – Спр. 10.

О.В. Даниленко

ЗАКОРДОННІ ВІДРЯДЖЕННЯ НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УСРР (1921-1925 РР.)

Міжнародні наукові та культурно-мистецькі зв'язки радянських науковців, художників, кінематографістів, письменників з європейськими освітньо-дослідними закладами, незважаючи на актуальність проблематики, не знайшли належного висвітлення в історіографії, тому що предметом дослідження зазвичай постають міждержавні відносини. Висвітлюючи радянську історію в контексті теорії тоталітаризму, характерної не лише для західної політології, а також для сучасної української історичної науки, історики та культурологи уникають теми про існування в УСРР виразних ознак громадянського суспільства, особливо протягом першої половини 20-х рр., тому що тоді завершилася кодифікація основних законів, були виписані права й повноваження республіканських та союзних органів влади, спостерігалася відносна лібералізація економічного життя суспільства, хоча функціонувала цензура та монопартійна система формування владних структур.

Відрядження інтелігенції за кордон, крім депортованих у 1922 р. «старорежимних професорів», які відмовилися співпрацювати з радянською владою [1], демонструвало західному світові відкритість радянської країни, її показовий демократизм та політичну й соціальну стабільність, прагнення досягти миру з сусідніми державами і їх дипломатичного визнання. Такою була політико-ідеологічна стратегія налагодження системи наукових відряджень, але вона мала і суто прикладне завдання: навчання за кордоном, обмін